

GENEL KAMU HUKUKU BAĞLAMINDA THOMAS HOBBS'U YENİDEN DÜŞÜNMEK: BURJUVAZİ VE MONARK YANDAŞLIĞI YA DA BURJUVAZİ VE MONARK "İN" - TANRI "OUT"*

IN THE CONTEXT OF GENERAL PUBLIC LAW RE-THINKING THOMAS HOBBS: SUPPORTER OF THE BOURGEOISIE AND MONARCHY OR BOURGEOISIE AND THE MONARCH "İN" - GOD "OUT"

Araştırma Makalesi
Research Paper

Adil ŞAHİN**
Atıla DOĞAN***

Öz:

Genel kamu hukuku bir hukuk alt disiplini. Genel kamu hukukunun temel sorusu devlet nedir şeklindedir. Otorite-özgürlük çatışmasını inceleyen ve devleti özgürlükler lehine sınırlandırmayı amaçlayan genel kamu hukuku, Thomas Hobbes'un devlet eksenli yaklaşımıyla da ilgilidir. Thomas Hobbes, devlet nedir sorusunun yanıtını veren modern bir düşündürdür. Thomas Hobbes ateist değildir; monarşi ve burjuva yanlısıdır.

Anahtar Kelimeler: Genel Kamu Hukuku, Thomas Hobbes, Burjuvazi, Modern Devlet, Kutsal Kitap.

Abstract:

General public law is a legal sub-disciplines. The basic question of general public law is "what the state is". Examining the conflict of authority and freedom, aimed at restricting the state in favor of liberties, general public law, Thomas Hobbes' state-centered approach is also linked. Thomas Hobbes is a modern thinker who gives the answer to the question of what state is. Thomas Hobbes is not an atheist; he is in favor of the monarchy and bourgeois.

Keywords: General Public Law, Thomas Hobbes, Bourgeoisie, Modern State, Bible (Holy Book).

* Makale Gönderim Tarihi: 23.06.2017

Makale Kabul Tarihi: 25.09.2017

** Doç. Dr, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, adilsahin@ktu.edu.tr,
orcid.org/0000-0003-0019-2172

*** Doç. Dr, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, atiladogan@ktu.edu.tr,
orcid.org/0000-0001-9331-5981

GİRİŞ

Bir hukuk alt disiplini olan genel kamu hukuku, aslında kısaca “devlet bilimi” olarak da adlandırılabilir. Devlet nedir sorusu yanında, otorite-özgürlük ilişkisini incelemek ve devleti haklar ve özgürlükler lehine olmak kaydıyla sınırlamak genel kamu hukukunun kapsamına dâhildir.

Genel kamu hukukunun perspektifinden bakıldığında, modern devletin doğum tarihi 16. yüzyıldır. 16. yüzyılda, bir burjuvazi düşünürü olan Jean Bodin’in 1576 tarihinde yayınlanan “Devlet Üzerine Altı Kitap” adlı eserinde egemenlik kavramını ilk kez ifade etmesi ve özelliklerini açıklamasıyla, Batıda modern dönem (veya modernite) başlar ve modern devletin tanımı da yapılmış olur. Jean Bodin’e göre egemenliğin özellikleri “mutlak”, “bölünemez”, “devredilemez” ve “sürekli” olmak üzere dört adettir. Monarşi yanlısı olan Jean Bodin, burjuvazinin taleplerine paralel biçimde toplumu kralın yönetmesi gerektiğini vurgular. Egemenlik, Jean Bodin’e göre “yasayı Tanrı yapmaz, yasayı insan yapar, bu insan da kraldır; fakat kral, Tanrı’nın emirleriyle sınırlıdır” anlamına gelir. Dünyevi yönetim modelinde Tanrı ile olan bağı tamamen kesmeyen Jean Bodin, sözü edilen bu yönüyle “yeterince modern” olamaz. Bir burjuvazi düşünürü olan Jean Bodin moderndir; fakat kelimenin tam manasıyla modern değildir. O halde soru şudur: Yeterince modern olan kimdir?

Kelimenin tam manasıyla modern olan, bir başka ifadeyle yeterince modern olan Thomas Hobbes’tur. Çünkü Hobbes, dünyevi yönetim modelinde Tanrı ile olan bağı tamamen kesen, kralın, Tanrı’nın emirleriyle bağlı olmadığını belirten ve dinin bile devlete (yani krala) bağlı ve bağımlı olduğunu vurgulayan ilk Batılı düşünür olur. Anılan özellikleriyle Hobbes, hem yeterince moderndir, hem de kelimenin tam manasıyla devleti “modern” olarak düşünen filozoftur. “Yasayı Tanrı yapmaz, yasayı insan yapar, bu insan kraldır, kral Tanrı’nın emirleriyle bile sınırlı değildir” diyen Hobbes, “modern laik devletin” resmini ilk çizen düşündürdür.

İşte tam da bu noktada üzerinde durulması gereken mesele şudur: Dünyevi yönetim modelinden Tanrı’yı (ve Kiliseyi) dışlaması ve dini bile devlete (yani krala) tabi kılmasıyla önemli olan Hobbes, ateist midir? Bir başka söyleyişle Hobbes, Tanrı düşmanı olduğu için mi Tanrı’yı dünyevi yönetim modelinden dışlamıştır? Yanıt tektir ve de nettir: Hobbes, ateist değildir, Tanrı düşmanı ise hiç değildir; Kutsal Kitabı yanından ayırmayan inançlı bir kişidir. O halde Hobbes, Tanrı’yı seküler iktidar pratiğinden neden dışlamıştır?

Hobbes, siyasal iktidarın kilisede değil de, kralda olmasını ister (yani monarşi yanlısıdır); İngiltere’deki çatışma ortamından iktidarın tek elde toplanmasıyla yani kralda toplanmasıyla çıkılabileceğini düşünür. Çünkü Hobbes da, temelinde bir burjuva düşünürüdür ve burjuvazinin kodlarıyla düşünce ve çözüm üretmiştir. Nihai tahlilde Hobbes inançsız değildir; hem inançlıdır, hem de burjuvazinin talepleri ve beklentileri (siyasal iktidarın kralda toplanması ve monarşinin desteklenmesi) doğrultusunda eser vermiş olan materyalist, pozitivist, burjuva yanlısı ve modernist bir Batılı filozoftur.

1. HOBBS DÜŞÜNCE, HOBBS'UN YAŞAMI ya da "YOKSULLUK, KİTABI MUKADDES ve ZENGİNLİK"

Oldukça zeki ve de birden fazla yabancı dile sahip olan ünlü İngiliz düşünür Thomas Hobbes'un¹ doğum tarihi 5 Nisan 1588; ölüm tarihi ise 3 Aralık 1679 olarak kayıtlara geçmiştir. Hobbes, yoksul bir ailede büyüdü; Hobbes'un babası ise ileri derecede okuma yazması olmayan, sadece Kitabı Mukaddes okuyabilen, alkolik bir Anglikan papazı idi. Babasının ailesini terk etmesi üzerine, Hobbes ile amcası ilgilenmiştir. Zeki olduğunun keşfedilmesiyle on beş yaşında Oxford'a giren Hobbes, burada beş yıl skolastik eğitim gördü. Oxford'ta aldığı eğitim sonrası soylu ailelerin yanında öğretmenlik/danışmanlık ve hatta sekreterlik yapmaya başlayan Hobbes, Avrupa'yı gezmiş ve soylu aileler ile olan bağına da ölünceye kadar sürdürmüştür.

Hiç evlenmeyen, yanında çalıştığı soyluların ilgilendikleri konulara göre araştırmalar yapıp yazılar yazan Hobbes'un, Kitabı Mukaddes'i yanından hiç ayırmadığı ve Yahudi olduğu² da iddia edilmektedir. Kendi anlattıklarına bakarsak, Hobbes, zamanının çoğunu karga yavrularını kovalamakla geçiriyormuş. Ecelinin geldiğini anlayan/düşünen Hobbes, yanına çağırdığı iki Anglikan papazının yanında da ruhunu teslim etmiştir.

Yazdıklarından hoşnut olmayan kesimlerin tepkisinden çekinen Hobbes, İngiliz İç Savaşı döneminde, 1640-1652 tarihleri arasında toplam on iki yıl boyunca Fransa'da yaşamıştır. Hobbes, Fransa'da kaldığı dönem boyunca, sonradan İngiltere kralı olacak olan II. Charles'ı akademik konularda yetiştirmiştir. Dolayısıyla, 1660 tarihinde İngiliz tahtına oturacak olan II. Charles, aslında, Hobbes'un öğrencisidir; ve Hobbes sonradan II. Charles'ın kral oluşuyla birlikte, rahat bir nefes alacaktır.

1.1. İngiliz İç Savaşı ya da "Burjuvazinin Kendi Mülkiyet Hakkını Savunması"

İngiltere'de, kral ile parlamento arasındaki egemenlik çatışması yüzünden, 1640 yılında "iç savaş" çıkmıştır. Sözü edilen bu iç savaşın ortaya çıkış nedenlerini kısaca şöyle ifade edebiliriz³: İlk sebep olarak "yazılı olmayan fakat İngiliz anayasal sisteminin özünü oluşturan "crown in parliament" uygulamasının gittikçe çözülmeye başlamış olması" dikkat çekmektedir. "crown in parliament" uygulaması bir çeşit karma yönetim örneğiydi ve bu anayasal ilkeye göre siyasal iktidar, kral ile (iki meclisten oluşan) parlamento arasında paylaşılmıştı. "Kapitalistleşen toprak sahipleri ve burjuvazinin" iradesinin hâkim olduğu parlamento yapısıyla, "soylular ve monarşi" arasında bir uzlaşma da sağlanmıştı. Fakat ilerleyen dönemlerde, özellikle 17. yüzyılın başlarında, bu uzlaşmanın yavaş yavaş ortadan kalkmaya

¹ Thomas Hoobbes'un yaşamı hakkında bkz., Tuck, s. 14-15, 16-18, 34, 43, 52 ve 74; Martinich, s. 2, 4, 13, 41, 251 ve 298; Ağaoğulları, s. 427-428 ve 430; Zarakolu, s. 51, 53; Ağaoğulları ve Köker, s. 149-153, 158-159 ve 160; Işıktaç, s. 143; Tunçay, s. 203; Hampsher-Monk, s. 15; Güriz, 1955, s. 298-301; Akın, s. 102; Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 104; Şenel, s. 318; Tannebaum ve Schultz, s. 235-236; Zabunoğlu, s. 219; Russell, s. 79-80; Arnhart, s. 232.

² Martinich, s. 298.

³ Ağaoğulları, s. 428-430 ve 454; Şenel, s. 318; Arnhart, s. 232; Ağaoğulları ve Köker, s. 154-159; Tannebaum ve Schultz, s. 236-238.

başladığını görüyoruz; çünkü zenginleşen yeni sınıflar mülkiyet haklarını korumak için, “kralın vergi koyma ve özel mülkiyete el atma” gibi yetkilerini sınırlandırmak istemişlerdir.

İngiliz İç Savaşının ikinci nedeni olarak ise “o dönemde İngiltere’deki dinsel tarikatların ve mezheplerin alabildiğine çoğalması, kendilerine özgü ibadet özgürlüğü istemeleri yüzünden Anglikan Kilisesi ve kral ile çatışma içinde olmaları” gösterilmektedir. İngiliz İç savaşının nedenlerine yönelik kayıtlara geçen üçüncü olgu ise, “Tudor hanedanından sonra tahta geçen Stuartların sert bir politika izlemiş olduklarına” dair yapılan vurgudur. Stuart hanedanına mensup olan I. James; “kralın iktidarının kaynağının Tanrısal olduğunu, kralın sınırsız bir şekilde yasa yapma yetkisinin bulunduğunu” ve dolayısıyla da mutlak monarşiyi savunuyordu.

Üç temel konuda (devlet hazinesi, dış politika ve din) parlamento ile uzlaşmazlığa düşen I. James, kralın vergi alma yetkisini sınırlandırmak isteyen parlamentoyu, 1611 yılında feshetti. Kral ile parlamento arasındaki bu sürtüşme, hem I. James döneminde, hem de ondan sonra kral olan I. Charles döneminde de devam etmiştir. Kral ile parlamento arasında, temelinde vergi alma sorunu yüzünden oluşan gerginlik 1640 yılında iç savaşa dönüşmüştür. 1648 yılında, “burjuvazi, dinsel özgürlük isteyenler, köylüler ve zanaatkârlardan” oluşan bir grup, Oliver Cromwell liderliğinde kurmuş oldukları bir ordu ile kralın (I. Charles’ın) ordusunu yenilgiye uğratmışlardır. Kral (I. Charles), parlamento tarafından yargılanmış, suçlu bulunmuş, 30 Ocak 1649 tarihinde başı kesilmek suretiyle idam edilmiştir. Commonwealth adı altında İngiltere’de bir cumhuriyet kuran Oliver Cromwell, aslında askeri bir diktatörlük inşa etmiştir. Oliver Cromwell’in 1658 yılındaki ölümünden sonra yerine oğlu geçtiyse de, başarılı bir devlet yönetimi örneği sergileyemeyince, 1660 yılında II. Charles ile İngiltere’de yeniden monarşiye dönülmüştür.

İngiliz İç Savaşı yıllarını Fransa’da geçiren Hobbes, Paris’te, “sonradan İngiliz kralı olacak olan II. Charles’ın” öğretmenliğini yapmaktaydı⁴. Hobbes’un Leviathan adlı eserinin yayınlandığı dönemde, İngiltere’de Cromwell iktidarı vardı ve hemen hatırlatalım ki, Leviathan ne kralcılar, ne parlamento yanlılarını, ne de dini çevreleri memnun etmiştir. Kralın iktidarını savunanlar Leviathan adlı yapıttan memnun kalmazlar; çünkü eserinde Hobbes, kralın Tanrısal hakları düşüncesini reddediyor, siyasal iktidarın kaynağını insanların özgür iradeleriyle yaptıkları sosyal sözleşmeye dayandırıyor. Hobbes’un, kralın mutlak iktidarını savunan görüşleri de, parlamento taraftarlarının tepkisini çekmiştir; çünkü parlamento, kralı, “yasa koyma yetkisiyle” sınırlandırmak istiyordu. Nihayet⁵, Hobbes’un benimsediği dinsel görüşleri de Katolik Kilisesinin ve Fransa’nın tepkisini çekmiştir.

Bunun üzerine, kendisini Fransa’da da güvende hissetmeyen Hobbes, 1652 yılında İngiltere’ye dönmüş ve Cromwell’e bağlı olduğunu bildirmiştir. İngiltere’nin 1660 yılında yeniden monarşiyi benimsemesi ve II. Charles’ın kraliyet koltuğuna oturmasıyla maaşa bağlanan Hobbes, eski öğrencisinin monark olmasıyla rahatlamış⁶ ve eski itibarını yeniden kazanmıştır.

⁴ Ağaoğulları, s. 428-429; Ağaoğulları ve Köker, s. 158.

⁵ Ağaoğulları, s. 430; Ağaoğulları ve Köker, s. 159.

⁶ Ağaoğulları, s. 430; Ağaoğulları ve Köker, s. 159.

Özüne indirgendiğinde gözlemlenen şudur: İngiltere İç Savaş içinde olduğu için “güçlü iktidar” tezini savunan⁷ Hobbes, iktidar bölünmez ise parlamento ile kral arasındaki çatışmaların ortadan kalkacağını, egemenliğin kralda ya da parlamentoda toplanabileceğini; fakat kralda toplanması gerektiğini düşünmekte⁸ ve önermektedir.

Yani, kral vergi almak isterken, parlamento kralın keyfi olarak vergi alamayacağını savunuyor. Parlamento üyeleri vergi ödeme gücüne sahip olan burjuvazi mensupları olduğu için, kralın vergi almasına karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla parlamenterler, bir başka söyleyişle burjuvazi, kralın vergi almasına karşı çıkarlarken, kendilerinin mülkiyet hakkını savunmuş olmaktadır. Anılan ortamda, “kral ve soylular” birlikte hareket ederken; “burjuvazi ve zengin toprak sahipleri” de birbirlerini desteklemektedirler.

1.2. Temel Özellikleriyle Hobbes Düşüncesi ya da “Kadın Köledir ve Hizmet Eder, Erkek Egemendir Ve Sömürür”

1.2.1. Hobbes, Sömürgeciliği ve Sansürü Savunur

“Fazla nüfus, az sayıda insanı barındıran dış topraklara gönderilsin”⁹ diyen Hobbes, esasında, sömürgeciliği benimsemektedir.

Barışın sağlanabilmesi için sadece egemenin düşünmesi¹⁰ gerektiğini; bireylerin kendilerine özgü düşüncelerinin olamayacağını ve de bütün toplumun, egemenin düşüncelerini benimsemesi gerektiğini kayıt altına alan Hobbes, aslında sansürü savunmaktadır.

1.2.2. Hobbes, Köleliğe Karşı Çıkmaz; Köleliği Benimser

Efendinin, kölelerini (hizmetçilerini) yöneteceğini¹¹; hizmetçilerin, efendilerine göre aşağı konumda olduklarını; hizmetçilerin, efendilerine itaat etmelerinin zorunlu olduğunu; efendilerin, köleler üzerinde hak iddia edebilmesinin sosyal sözleşmeye dayandığını ve bu ifade edilenlerin aksi olursa doğa durumuna geri döneceğini kayıt altına alan Hobbes, köleliğe karşı çıkmadığı gibi, tam tersine köleliği benimsemekte ve hatta mecburi tutmaktadır.

1.2.3. Hobbes’a Göre Kadın-Erkek İlişkisinde Üstün Olan Taraf Erkektir

Ailenin yöneticisinin hem baba, hem de koca olan “erkek” olduğunu¹²; erkeğin, karısını yöneten bir “efendi” konumunda bulunduğunu; doğa durumundan çıkmayı kabul edenlerin ve devleti kuranların yani egemeni oluşturanların “erkekler” olduğunu; kadınların, erkeklere göre aşağı statüde olduklarını; kadınların, erkeklere itaat etmelerinin zorunlu olduğunu; aksi halde doğa durumuna geri döneceğini vurgulayan Hobbes, açıkça kadın-erkek ilişkisinde altlık ve üstlük ilişkisi (hiyerarşik bir yapılanma) olduğunu ve de erkeklerin, kadınlardan üstün olduğunu dillendirmektedir.

⁷ Güriz, 2009, s. 179; Okandan, s. 542.

⁸ Şenel, s. 318; Arnhart, s. 232.

⁹ Zarakolu, s. 325; Ağaoğulları ve Köker, s. 223.

¹⁰ Ağaoğulları ve Köker, s. 218; Şenel, s. 326-327.

¹¹ Tannenbaum ve Schultz, s. 253 ve 256; Akın, s. 109.

¹² Tannenbaum ve Schultz, s. 253 ve 256; Zarakolu, s. 285-289.

1.2.4. Hobbes Ölüm Cezasını, İşkenceyi, Bedensel Cezayı, Sürgün Yaşamını ve Cezada Kişiselliğin Geçersizliğini Benimser

Hobbes, ölüm cezasını benimser. “Kişinin yaşamına son verilmesi anlamına gelen ölüm cezası; ya basit bir şekilde ya da işkenceyle yapılır. Ölüm cezasından daha hafif olan bedensel cezalar, kendi doğaları bakımından ölümcül olmayan kırbaçlama, yaralama, zincire vurma ve diğer bedensel acılardır. Bir cezanın uygulanması sırasında, uygulayıcının iradesinin tersine ölüm vuku bulursa, bu, ölüm cezası olarak görülmemelidir. Anılan bu gibi durumlarda ölüm empoze edilmemiş sadece hızlandırılmıştır.”¹³

Hobbes, bedensel cezalandırmayı benimser. “Bedensel ceza, doğrudan bedene uygulanan ve onu uygulayanın niyetine göre gerçekleştirilen cezadır. Kırbaçlama, yaralama veya daha önce yasal bir şekilde “yararlanılan zevklerden mahrum bırakma” işte bu tür cezalandırma.”

Sürgün cezasını da açıkça benimseyen Hobbes, sözü edilen cezanın tanımını da yapmaktadır. “Bir insanın, işlemiş olduğu bir suçtan dolayı devletin topraklarını veya bu toprakların belirli bir kısmını terk etmeye ve belirli bir süreyle veya sonsuza kadar oraya geri dönememeye mahkûm edilmesi olup, diğer şartlar olmaksızın, kendi başına bir ceza olarak değil, bir kaçış olarak veya kaçarak cezadan sakınmaya yönelik bir kamu emridir”.

Bazı suçlar bakımından Hobbes, “cezada kişisellik” ilkesinin de uygulanamayacağını belirtir. “Açık bir şekilde isyan etmiş olan kişilere verilen zarar, doğa yasasına aykırı değildir” diyen Hobbes; “kurulmuş olan devletin otoritesini kasten inkar eden uyruklarda, intikam sadece babalara değil, aynı zamanda henüz dünyada olmayan ve cezasını çektikleri olayda suçları olmayan üçüncü ve dördüncü kuşağa da meşru biçimde uzanır” düşüncesini dillendirir. Çünkü Hobbes’a göre, isyan suçunun niteliği, uyrukluğun reddedilmesinde yatar ve bu genel olarak isyan diye bilinen savaş durumuna geri dönüştür. İsyân suçunu işleyenler, uyruklar olarak değil, düşmanlar olarak karşılık görürler; isyan, tekrar başlatılmış olan savaştan başka bir şey değildir.

1.2.5. Hobbes'ta Devlet Zorunludur ve BİR'dir

Barışçıl bir toplumun nasıl kurulacağını araştıran ve insan davranışlarının nedenlerini keşfetmek isteyen Hobbes, devlet varsa, iyiye ve kötüye devletin (yani egemenin) karar vereceğini; devlet yoksa iyinin ve kötünün göreceli olacağını ve savaş çıkacağını iddia etmektedir. İnsanları bir devlet kurmaya iten dürtünün ise “ölüm korkusu ve barış isteği” olduğunu ifade eden Hobbes; İngiltere'nin iç savaş ortamını düşünerek “güçlü devlet” modelinden yana tutum takınmıştır¹⁴.

Hobbes'un kurguladığı iktidar modelinde din, devlete tabi olmalıdır; o kadar ki, egemen, kilisenin de başı olacak ve Kitabı Mukaddes'i kilise değil, egemen yorumlayacaktır.

¹³ Hobbes, Leviathan, s. 172 ve 234-236

¹⁴ Ağaoğulları, s. 432-434 ve 454; Akal, s. 109; Göze, s. 137 ve 144; Güriz, 2009, s. 179; Okandan, s. 542; Şenel, s. 329; Akın, s. 103; Sarıca, s. 64; Güriz, 2009, s. 182; Okandan, s. 543; Touchard, s. 345; Zarakolu, s. 308-309; Ağaoğulları ve Köker, s. 229-230.

1.2.6. Hobbes'un Skolastik Felsefeye Tepkisi ve Geometri Hayranlığı

Hobbes, dinsel otoriteye ve dinsel otoriteyi besleyen bir odak olarak skolastik felsefeye¹⁵ aşırı oranda tepki duyar. Canlı ya da cansız dünyanın devinimlerinin önceden belirlenmiş olup, “amaçlı” olduğunu savunan ve öğreten skolastik düşünceye göre, cisimlerin kendi içinde taşıdığı ve ulaşmaya çalıştığı bir “son nokta” (teleoloji) vardır.

Hâlbuki Hobbes, devinim için bir son noktanın olmadığını, hareket halindeki bir cismin, devinimini, ancak çarptığı başka bir cisme aktardığı zaman duracağını, yani devinimin, bir amaca yönelik olmadığını, devinimin kesintisiz olduğunu düşünmektedir. Devinim içinde olan bir cismin engellenmediği sürece, sonsuza kadar böyle kalacağı felsefesine sahip olan Hobbes, dinsel ya da metafizik kavramlardan hareket etmeden, materyalist bir felsefe yaratmış olmaktadır.

Aklın, dünyayı açıklamada temel bir ilke olduğunu düşünen Hobbes'a göre, düşünmenin temel aracı olan akıl, ne varlığın kaynağıdır, ne de aşkın bir akıldır; akıl sadece zihinsel bir yetidir. Hobbes, felsefenin konusunun “madde”; felsefenin amacının ise “maddi olan ilişkileri kavramak” olduğu argümanından yanadır. Hobbes'un hayranlığı ise yeni gelişen bilimsel yönetime ilişkindir; özellikle de geometriye duyduğu hayranlık ile dikkat çekmektedir.

1.3. Hobbes'un İdeolojik Dünyası ya da “Modernite ve Kavramlar”

1.3.1. Materyalisttir, Laiktir ve Pozitivisttir

Kitabı Mukaddes'e materyalist bir yorum getiren Hobbes, aslında materyalist bir Hristiyanlık düşüncesi üretmek istemekte ve de siyasal düşünceyi materyalist bir temele dayandırmaktadır. Dolayısıyla Hobbes¹⁶, mekanik, materyalist-maddeci bir sistem önermiştir.

İman ile akıl bağdaştırılabilir diyen¹⁷ Hobbes, sosyal sözleşme teorisi ile devleti laik bir temele oturtmuş ve laik modern devletin resmini ilk çizen düşünür olmuştur.

Dini görüşlerinin fazlasıyla muhafazakâr olduğu iddia edilse de, aslında Hobbes, pozitivizmin¹⁸ müjdecilerinden birisidir.

1.3.2. Liberaldir

“Yasanın yasaklamadığı her şeyi yapabilirsin” ilkesini savunan Hobbes, bu yönüyle liberal görüşü¹⁹ benimsemiştir. Hobbes'un liberal olduğu hem C. B. Macpherson tarafından, hem de Leo Strauss, Michel Villey, François Rangeon ve R. Capitant tarafından belirtilmiştir.

¹⁵ Ağaoğulları, s. 430-431.

¹⁶ Tuck, s. 140 ve 150; Şenel, s. 317-318; Ağaoğulları, s. 427-431 ve 455; Touchard, s. 342; Ağaoğulları ve Köker, s. 161; Tannenbaum ve Schultz, s. 241.

¹⁷ Martinich, s. 123; Ağaoğulları, s. 427; Akal, s. 105.

¹⁸ Martinich, s. 157-158; Güriz, 2009, s. 179; Touchard, s. 342.

¹⁹ Akal, s. 105, 112 ve 113-114; Işıқтаç, s. 154; Zarakolu, s. 330; Akın, s. 115; Ağaoğulları ve Köker, s. 235, 248, 251; Touchard, s. 346; Göze, s. 145.

Öte yandan Hobbes'un ekonomik liberalizmden yana olduğunu vurgulayanların ve hatta ekonomik liberalizmden ekonomik totalitarizme ulaştığını iddia edenlerin olduğuna da dikkatleri çekelim.

1.3.3. Totaliterdir

Joseph Vialatoux, Carl Schmitt, Gerard Duprat ve Jacques Langlois, Hobbes'un totaliter olduğunu²⁰ savunurlarken; Georges Burdeau ise Hobbes'un bireysel özgürlüğü tümüyle yok ettiğinin altını çizmektedir. Öte yandan Hobbes'un radikal olduğu ve rasyonalist olduğu da düşünülmüştür.

2. HOBBS ve BURJUVAZİ, DOĞAL YAŞAMA DÖNEMİ ve SÖZLEŞME ya da "HER ŞEY DEVLET İLE BAŞLAR"

2.1. Doğa Durumu

İnsanı, "doğuştan toplumsal" kabul etmeyen Hobbes'a göre, aslında insan doğuştan bencildir; çünkü sadece kendi çıkarını düşünür. Doğal yaşama döneminde²¹, doğa icabı, eşit yaratılmış olan insanlar, varlıklarını korumak için, kendilerini savunmak zorunda kalmışlardır. Anılan durumun ortaya çıkardığı sonuç ise, savaştır. Herkesin, sadece canını kurtarmayı amaçladığı bu dönemde ise adaletten, yasadan ve mülkiyet hakkından söz edilemez. Hobbes, ayrıca, doğal yaşama döneminde çalışmanın, toprağın işlenmesinin, denizciliğin, deniz yoluyla ithal edilecek malların, rahat yapıların, yeryüzü hakkında bilginin, zaman hesabının, sanatın ve yazının da olmadığına dikkat çekiyor. Dolayısıyla, anılan olanaklar da, ancak devlet ile var olabileceklerdir.

2.2. Doğal Hak (Ius Naturale) ve Doğal Yasa (Lex Naturalis)

Doğal yaşama döneminde güven içinde olmayan insanın, "kendini koruyabilmek için" istediği her şeyi yapabilmesi yetkisine "doğal hak" diyor Hobbes²²; o kadar ki, insan, gücünün yettiği her şeyi yapabilecektir.

Hobbes'a göre, insanın kendisini korumasına ve savunmasına yönelik olan doğal yasa, insan aklı ile bulunabilen ve insanın yaşamını en iyi şekilde koruyabileceğini düşündüğü bir ilkedir²³. "Temel yasa" olarak da ifade edilebilecek olan doğal yasa, aslında, "barışın aranması ve izlenmesi" olmakla birlikte²⁴, doğal haklardan vaz geçmek anlamına da gelmektedir.

Yani, nihai tahlilde baktığımızda, doğal hak ile doğal yasanın birbiriyle çeliştiğini gözlemleyebiliyoruz. Çünkü doğal hak, insana her şeyi yapabilme iktidarı verirken; doğal

²⁰ Ağaoğulları ve Köker, s. 234-235 ve 248; Akal, s. 105; Göze, s. 145-147; Zarakolu, s. 330; Touchard, s. 342, 346; Akın, s. 115.

²¹ Thomas Hobbes'ta doğa durumu için bkz., Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 104-105; Ağaoğulları, s. 436.

²² Ağaoğulları, s. 438; Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 104-105; Hobbes, Leviathan, s. 103.

²³ Ağaoğulları, s. 438-440; Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 104-105; Hobbes, Leviathan, s. 103-104.

²⁴ Ağaoğulları, s. 439-440.

yasa ise barışın sağlanması için doğal haktan vazgeçmeyi içermektedir²⁵. Leviathan adlı eserinde toplam on dokuz doğal yasa dillendiren Hobbes, doğal yasanın temelini ise “barışı aramak”, “barışa kavuşmak için her şey üzerindeki mutlak haklardan vaz geçmek” ve “sözleşmeleri tanımak ve onları bozmamak” olduğuna işaret etmektedir²⁶. Hatta Hobbes²⁷, doğal yasanın temelini oluşturan bu üç ilkenin, kısaca, “kendine yapılmasını istemediğini başkasına da yapma” anlamına geldiğini de vurgulamaktadır.

2.3. Doğa Durumundan Çıkış

İnsanların, doğa durumunda, doğuştan eşit²⁸ olduğunu belirten Hobbes, bu eşitliğin güvensizliğe, bu güvensizliğin de savaşa yol açacağına inanıyor²⁹. Savaş denilince akla ölüm korkusu geldiğinden, insanlar, işbu ölüm korkusundan dolayı, yani bireysel yararları için de barışı isterler³⁰. Bir başka ifadeyle belirtirsek, insanları devlet kurmaya iten, temelinde, ölüm korkusu ve barış isteğidir³¹. Doğa durumunun bir kurgu olduğunun altını çizmekten de geri durmayan³² Hobbes, doğal yaşama döneminde geçerli olan eşitlik ilkesi ile, aslında, doğa döneminin “kötü” olduğunu anlatmak ister³³. Doğal durumdan çıkmanın anahtarı³⁴ ise, Hobbes’a göre, “bir sözleşme ile yeni bir egemenlik” kurmaktır.

2.4. Sosyal Sözleşme

Hobbes’a göre, doğal yaşama döneminden çıkmanın yolu bir sözleşme ile, bir ahit ile yeni bir egemenlik tipi kurmaktan geçmektedir³⁵. Sözleşme fikrinin dayanağı ise sadece “fief sözleşmesi” değildir; dini bir kaynağı vardır ki, o da, Kitabı Mukaddes’in Tevrat bölümüdür. Yani Hobbes, sözleşme terimini, ilkin, Tevrat’tan ödünç alarak kullanmaktadır³⁶. Sözleşme (ahit/akit) kelimesinin ise, 17. yüzyılda ciddi manada önemli olan dini yan anlamları vardır. Çünkü sözleşme ibaresi Eski Ahit’te İsraililerin, “tek tanrıları olarak Yahve’yi kabul edeceklerine ilişkin olan vaadini” içermektedir. İkinci olarak³⁷, Yeni Ahit’te ise sözleşme terimi, “İsa’nın, günahlardan arındırıcı eylemleri aracılığıyla, insanların kurtuluşa ereceğine ilişkin olan vaadini” ifade etmektedir.

²⁵ Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 105.

²⁶ Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 105.

²⁷ Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 105.

²⁸ Hobbes, Leviathan, s. 99; Ağaoğulları, s. 435; Zarakolu, s. 166; Ağaoğulları ve Köker, s. 177; Şenel, s. 323; Güriz, 2009, s. 179. Yeri gelmişken, şu noktayı da hatırlatalım: Hobbes’un, “insanların eşit olduğuna” dair düşüncesi, soyluların tepkisini çekmiştir. Bu konuda bkz., Martinich, s. 165.

²⁹ Hobbes, Leviathan, s. 100-101; Ağaoğulları, s. 435; Ağaoğulları ve Köker, s. 177.

³⁰ Hobbes, Leviathan, s. 103; Ağaoğulları, s. 438; Ağaoğulları ve Köker, s. 188 ve 198; Güriz, 2009, 180-181; Akal, s. 109; Göze, s. 137.

³¹ Akal, s. 109; Göze, s. 137.

³² Hobbes, Leviathan, s. 102; Ağaoğulları ve Köker, s. 176.

³³ Martinich, s. 166.

³⁴ Martinich, s. 172-173.

³⁵ Martinich, s. 172-173.

³⁶ Ağaoğulları, s. 442.

³⁷ Martinich, s. 173.

Hobbes'un kurguladığı modelde sözleşme insanlar arasında yapıldığından, devlet, sözleşmenin bir tarafı değildir ve verilen sözler devleti bağlamaz³⁸. Devletin kuruluşunun bir sözleşme ile olması da zorunludur; çünkü bireysel yarar peşinde koşan insanlar, sözleşme olmadan alınan kararlara kendi iradeleri ile uymazlar. Değişik bir söyleyişle belirtirsek, insanlar arasındaki uzlaşmayı sürekli kılmak için, insanları korku içinde tutacak ve ortak paydayı belirleyecek olan bir otorite gerekir³⁹. Hobbes, insanlar arasında yapılan bu sözleşmeyle hem devleti kurar, hem de aslında modern devleti⁴⁰ ifade etmiş olur; çünkü Hobbes'un devleti laikdir.

Hobbes'un sözleşmesinin özelliklerini⁴¹ kısaca şöyle sıralayabiliriz: İnsanlar, doğal olarak değil, kendi özgür iradeleriyle devleti oluştururlar, dolayısıyla devlet yapaydır. Üzerinde uzlaşılan konu, barışı sağlamak için doğal hakları devretmektir. Doğal haklar, egemene devredilir ve eşit bir biçimde hak devri yapılır. Bu yapıldığında, topluluk, tek kişi haline gelir. Egemen, sözleşmenin tarafı değildir; dolayısıyla egemen ve uyruklar arasında eşitsizlik vardır. Ortaya çıkan üstün irade, bütün insanların gücünü kullanır. Sözleşmenin sürekli olması ise egemen sayesinde. Hemen ekleyelim ki, Hobbes'un sözleşmesi tektir; tek sözleşmeyle hem toplum, hem de devlet kurulmuştur. Hobbes'un sözleşmesinde, devletin kurulmasında oybirliği; egemenin belirlenmesinde ise oyçokluğunu gözlemlemekteyiz.

Modern devletin ayırt edici unsuru, egemenlik kavramı olmuştur. Egemenlik kavramı J. Bodin'de doğal bir birlik olan "aile" esasına dayalı olarak oluşurken; Hobbes'ta egemenlik kavramı, BİREYLERE dayanan bir sözleşme ile ortaya çıkar. Yani, Hobbes, sosyal sözleşme teorisi ile ve doğa durumu kavramlarıyla⁴² yapay (insan yapısı) egemenliği ortaya koyan düşünürdür.

Hobbes'ta egemenin ve egemenliğin özelliklerini ise kısaca şöyle ifade edebiliriz⁴³: Egemen, yargıçları seçer, vergi alabilir, asker toplayabilir, savaş ve barış ilan edebilir, bedensel ceza verebilir. Egemenliğin; vazgeçilmez, mutlak ve bölünmez olmak üzere üç temel özelliği vardır. Egemen, sözleşmeye katılmadığından, egemen olmaktan vazgeçemez; sözleşmeyi bozamaz. Sözleşmeyi yapanlar da, sözleşmeyi bozamazlar ve sözleşmeden vazgeçemezler.

Egemenlik mutlaktır. Yasa yapma yetkisi egemene aittir ve egemen yaptığı yasa ile bağlı değildir; yaptığı yasalar ile insanları sınırlayabilir. Mülkiyetle ilgili olarak kural koyma yetkisi egemene aittir. İfade özgürlüğünü, kitap yayınlama özgürlüğünü egemen sınırlar. Devlet, bir yasa devletidir; fakat hukuk devleti değildir. Yasa, sözle ya da yazıyla önceden duyurulmuş olmalıdır. Egemenlik devredilmezdir. İngiltere'de iktidar, "kral" – "lordlar ka-

³⁸ Martinich, s. 179; Ağaoğulları ve Köker, s. 195-199; Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 106; Güriz, 2009, s. 180-181; Gemalmaz, s. 209.

³⁹ Hobbes, Leviathan, s. 136; Ağaoğulları, s. 140-141.

⁴⁰ Akal, s. 105; Ağaoğulları, s. 427; Ağaoğulları ve Köker, s. 60-61, 152, 251 ve 255.

⁴¹ Ağaoğulları, s. 442-443.

⁴² Ağaoğulları ve Köker, s. 60-61.

⁴³ Ağaoğulları, s. 444-450 ve 454-455; Ağaoğulları ve Köker, s. 211-214.

marası” ve “avam kamarası” arasında bölündüğü için iç savaş çıktığını düşünen Hobbes’a göre, egemenlik devredilmezdir ve de bölünemezdir. Egemenliğin temelini oluşturan haklar, devredilemezler. Fakat başka aktörler tarafından kullanılabilir bazı yetkiler vardır. Örneğin; para bastırma, reşit olmayan mirasçılara mallarını ve kendilerini yönetme, piyasalarda ilk alıcı olma vs. gibi. Fakat uyrukları koruma hakkı, ordunun yönetimi, vergi toplama yetkisi, insanların düşüncelerini yönlendirme yetkisi devredilemez. Egemenin, varisini belirlemesi gerektiğini ifade eden Hobbes; böylece egemenliğin sürekliliği ilkesine de vurgu yapmış olmaktadır.

Hobbes’un düşüncesinde devlet, insan eliyle ve sosyal sözleşmeyle yaratılmıştır; bu yüzden de devlet, mekanik olarak, kendiliğinden meşrudur⁴⁴. Modern devlet, merkezi bir şekilde örgütlenip vatandaşlarının kendisine gönüllü olarak itaat etmelerini sağlayan en üstün iktidardır. Başka bir söyleyişle⁴⁵, devletin kökenine bireyin yerleştirilmesi, yasalara mutlak itaat, temsil mekanizması, bireysel haklar, özel yaşam özgürlüğü modern devlet anlamına gelmektedir.

Yegâne amacı “bireysel güvenliği sağlamak” olan devlet⁴⁶; bu yönüyle hem zorunlu olmakta, hem de ölüm korkusunu yok edip, aynı zamanda barışı da sağlayacak olan kurum olarak açığa çıkmaktadır⁴⁷. Devlet varsa⁴⁸, iyiye ve kötüye o karar verecektir; şayet devlet yoksa iyi ve kötü göreceli olacak, sonuçta ise savaş çıkacaktır.

17. yüzyılda çoğunlukla özgürlüklerin korunması ve otoritenin sınırlandırılması amacıyla başvurulmuş olan “sosyal sözleşme teorisini” Hobbes, otoriteyi (devleti) savunmak için kullanmaktadır⁴⁹. Hatta doktrinde Hobbes’un sosyal sözleşme teorisini burjuva özgürlüklerini savunmak için kullandığını iddia edenlere de rastlayabiliyoruz⁵⁰. Dinin bile devlete tabi olmasının gerektiğinin⁵¹ altını çizen Hobbes’a göre, Kitabı Mukaddes’in yorumunu da devlet yapmalıdır⁵². Öte yandan Hobbes’un⁵³, sosyal devletin erken dönem tanımını yaptığına ve sosyal devletten yana tavır takındığına da şahit olmaktadır.

Yönetme yetkisinin, yani egemenlik yetkisinin tek kişiye ya da bir kurula bırakılabileceğini belirten⁵⁴ Hobbes, nihai tahlilde tarafını monarşiden yana yani tek kişiden yana olarak

⁴⁴ Ağaoğulları ve Köker, s. 251.

⁴⁵ Ağaoğulları ve Köker, s. 255.

⁴⁶ Hobbes, Leviathan, s. 133; Akal, s. 109; Akad-Dinçol ve Bulut, s. 106; Göze, s. 142; Güriz, 2009, s. 183; Okandan, s. 542.

⁴⁷ Ağaoğulları, s. 440-441.

⁴⁸ Ağaoğulları, s. 434.

⁴⁹ Ağaoğulları, s. 442; Güriz, 2009, s. 144.

⁵⁰ Sarıca, s. 64.

⁵¹ Ağaoğulları, s. 454; Göze, s. 144; Akın, s. 103; Sarıca, s. 64; Şenel, s. 329; Güriz, 2009, s. 182; Okandan, s. 543; Işıktaç, s. 345.

⁵² Ağaoğulları, s. 454; Akal, s. 123; Akad-Dinçol ve Bulut, s. 106; Hampsher-Monk, s. 18; Zarakolu, s. 308-309; Ağaoğulları ve Köker, s. 229-230.

⁵³ Ağaoğulları, s. 450-451; Göze, s. 142; Zarakolu, s. 123; Ağaoğulları ve Köker, s. 222 ve 224.

⁵⁴ Hobbes, Leviathan, s. 136; Ağaoğulları, s. 440-441.

belirginleştirir⁵⁵; ve en iyi yönetim şeklinin⁵⁶ monarşi olduğuna ilişkin kanıtın da Kitabı Mukaddes olduğunu vurgular.

Hobbes'un monarşiyi ön planda tutmasının sebeplerini şöyle açıklayabiliriz: Tek kişinin yararı ile kamu yararı arasında özdeşlik kolay kurulur; yönetimde gizlilik daha kolay sağlanır ve tek kişinin kararları çelişmez⁵⁷. Barış, ancak tek kişinin yönetiminde olur⁵⁸. Hobbes'un yaşadığı dönemde İngiltere iç savaş yaşamaktadır; gelişmekte olan ticaret burjuvazisi de parçalı iktidar yapısından rahatsız olmakta, pazarın bütünleştirilmesi yönünde talepler dile getirmekteydi. Unutmayalım ki, iktidarın tek elde olmasının gerekliliği de, bu dönemde dile getirilmiştir⁵⁹. Yani Hobbes'un monarşiyi tercih etmesi döneminin koşullarının, hatta "burjuvazi – kral" işbirliğinin bir sonucudur da diyebiliriz⁶⁰. Fransa'da mutlak monarşik yönetimlerin güçlendiği bir yüzyıl olan 17. yüzyılda, İngiltere'de de mutlak monarşi denemeleri yapılmakta, teorik olarak mutlakiyetçi görüşler savunulmaktadır. 17. yüzyılda teoride savunulan mutlak monarşik yönetimlerin keyfi yönetimler olarak algılanmaması gerekir; çünkü mutlakiyet, feodal yapının dağılık, parçalı siyasal iktidar anlayışına karşı birleştirici-bütünleştirici-tekelci ve güçlü bir iktidar anlayışı getirmektedir⁶¹. Ayrıca feodal yapının çözülmeye başladığı, şehirlerin güçlendiği ve güçlenen bu şehirlerde dini ve siyasal çatışmaların yaşanmasından dolayı merkezi iktidara olan ihtiyaç da artmıştı. Hobbes'a göre monark, ardılına da belirlemelidir⁶²; böylece monarşinin tek dezavantajlı özelliği de bertaraf edilmiş olacaktır.

2.5. Mülkiyet Konusu ya da "Monark Vergi Alabilir"

Doğal yaşama döneminde özel mülkiyetin⁶³ olmadığını savunan Hobbes; "mülkiyet, devlet ile, kral ile, egemen ile ortaya çıkar" düşüncesini öne sürer. Başka bir söyleyişle belirtirsek, Hobbes, "egemen yoksa, devlet yoksa, kral yoksa mülkiyetten söz edilemeyeceğini; tam tersine, mülkiyeti devletin (egemenin veya kralın) belirlediğini (yarattığını veya ortaya çıkardığını) düşünüyor.

Mülkiyet konusunu Hobbes, Leviathan⁶⁴ adlı eserinde şöyle izah etmektedir: "Devletin olmadığı yerde, herkes her şey üzerinde hak sahibi olduğu için, mülkiyet de yoktur. Değişik

⁵⁵ Tuck, s. 119; Alatlı, s. 830; Güriz, 1955, s. 300-309; Russell, s. 80; Martinich, s. 56-58, 130 ve 182-183; Şenel, s. 302, 317 ve 325; Tannenbaum ve Schultz, s. 245; Zabunoğlu, s. 223-225; Zarakolu, s. 273 ve 276-283; Sarıca, s. 62; Güriz, 2009, s. 182; Gemalmaz, s. 210; Ağaoğulları ve Köker, s. 207; Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 103; Göze, s. 144; Akın, s. 104; Işıқтаç, s. 152; Okandan, s. 543.

⁵⁶ Okandan, s. 543.

⁵⁷ Ağaoğulları, s. 449-450.

⁵⁸ Ağaoğulları ve Köker, s. 208 ve 249; Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 106; Akın, s. 104.

⁵⁹ Zarakolu, s. 10.

⁶⁰ Zarakolu, s. 281-283.

⁶¹ Göze, s. 128-129.

⁶² Ağaoğulları ve Köker, s. 209; Ağaoğulları, s. 449-450.

⁶³ Thomas Hobbes'un mülkiyet konusundaki görüşleri için bkz., Martinich, s. 176-177; Ağaoğulları ve Köker, s. 187 ve 219-220; Akad-Dinçkol ve Bulut s. 109; Şenel, s. 324; Güriz, 2009, s. 180; Zarakolu, s. 314 ve 316-317; Hobbes, Leviathan, s. 114 ve 188-191; Ağaoğulları, s. 437; Russell, s. 86; Hobbes, Leviathan, s. 114; Işıқтаç, s. 153; Akal, s. 113-114.

⁶⁴ Hobbes, Leviathan, s. 114 ve 188-191.

bir söyleyişle ifade edersek, devletin olmadığı yerde, aslında, “adalete aykırı olan” bir şey de yoktur; çünkü adaletin doğası, geçerli sözlere (ahitlere, sözleşmelere) uyulmasını gerektirir. Sözler (ahitler, sözleşmeler) ise geçerliliklerini, onlara uyulmasını sağlayacak olan devletten alırlar. Sözü edilen durum, mülkiyetin, devlet ile birlikte var olduğunu ifade eder.”

Aslında bu görüşleriyle Hobbes'un vurgulamak istediği, “İngilizlerin, kralın koyduğu vergilere karşı çıkma haklarının olmadığı” fikriyatıdır. Ordu besleyebilmesi ve de güçlü bir devlet modeli oluşturabilmesi için, egemen, vergi koyup toplayabilecektir. Mülkiyet bahsinde, nihai tahlilde Hobbes, aslında, ekonomik liberalizmden ekonomik totalitarizme ulaşmaktadır.

Esasında Hobbes, mülkiyet hakkını savunmuyor, savunamaz; çünkü aksi halde “kral vergi alabilir” diyemez. Yani tersinden ifade edersek, kralın vergi alabileceğini savunabilmesi için, Hobbes'un, zaten mülkiyet hakkının önemli olduğuna vurgu yapmaması gerekir. Bir taraftan toplumu kralın yönetmesini isteyip; mutlak monarşiden yana olmak; öte yandan mülkiyet hakkına atıf yapıp önem vermek, çelişki anlamına gelir. Yani, şayet mülkiyet hakkı önemliyse, o zaman, kralın vergi alma yetkisini savunamaz duruma düşersiniz. Tersinden ifade edersek, kralın vergi alabileceğini ileri sürebilmek için mülkiyet hakkına taraftar olunamaz; Hobbes da, aynen anılan bu izah tarzını benimsemiştir.

2.6. Burjuva Yandaşlığı ya da “Vergi Tüketim Üzerinden Alınmalıdır”

“Hukukun Doğal ve Siyasal Unsurları”⁶⁵ adlı eserinde Hobbes (her ne kadar öteki eserlerinde değinmemiş olsa da), ticaret özgürlüğünden ve dolaşım özgürlüğünden bahsetmekte⁶⁶ dolayısıyla da⁶⁷, ekonomik ilişkilerin özgür bir şekilde yürütülmesi gerektiği fikrini savunmakta ve söylemektedir.

Öte yandan Hobbes'un, vergide eşitlikten yana olduğunu, tüketim üzerinden vergi alınması gerektiğini ileri sürdüğünü⁶⁸ ve sosyal sözleşme teorisinde burjuva özgürlüklerini savunduğunu⁶⁹ düşündüğümüzde, Hobbes'un, burjuvazinin temsilcisi ve savunucusu olduğu da, kolaylıkla iddia edilebilmektedir⁷⁰. Hatırlatalım ki, burjuva hazcılığının 17. yüzyıldaki en önemli düşünürü olduğu iddia edilen⁷¹ Hobbes'un, dönemin burjuvasına bakıp insanı tanımladığı⁷², bireyciliğini ve faydacılığını burjuvaziden aldığına ilişkin iddialar da⁷³ kayıtlara geçmiştir.

Doktrinde, Hobbes'un, “mülkiyeti savunmadığı için burjuvazi taraftarı olmadığını” düşünenlerin de olduğuna⁷⁴ dikkatleri çekelim. Fakat parçalı iktidar yapısından rahatsız olan

⁶⁵ Martinich, s. xiv, 60 ve 139; Zarakolu, s. 72; Tuck, s. 51-52.

⁶⁶ Zarakolu, s. 215.

⁶⁷ Ağaoğulları ve Köker, s. 246.

⁶⁸ Zarakolu, s. 324; Ağaoğulları ve Köker, s. 222-223.

⁶⁹ Sarıca, s. 64.

⁷⁰ Ağaoğulları, s. 650 ve 653; Şenel, s. 302, 317-318.

⁷¹ Ağaoğulları ve Köker, s. 254.

⁷² Ağaoğulları ve Köker, s. 247 (d.n. 284)

⁷³ Sarıca, s. 64.

⁷⁴ Tuck, s. 168.

burjuvazinin, İngiltere’deki iç savaş döneminde, iktidarın tek elde toplanması düşüncesinin arkasındaki önemli saiklerden birisi olduğunu düşündüğümüzde⁷⁵, C. B. Macpherson, Leo Strauss ve Tönnies’in de ileri sürdüğü gibi⁷⁶, Hobbes’un, burjuvazinin temsilcisi olduğu bir kez daha pekişmektedir.

3. HOBBS ve DEVLET, UYRUKLARIN ÖZGÜRLÜKLERİ ya da “DEVLETİN YASAKLAMADIĞI SERBESTİR”

Hobbes’a göre özgürlük⁷⁷, “herhangi bir engellemenin olmaması” anlamına gelir. Yani, hareketin önünde dışsal bir engel yoksa kişiler özgürdür. Fakat dışsal bir varlığın engellemesiyle belirli bir mekânın dışına çıkılamıyorsa, o zaman özgürlük yoktur. Duvarlar arasına hapsedilen veya zincirle bağlanan canlıların özgürlükleri yoktur. Hareketin önündeki engel, kişinin kendi yapısından kaynaklanıyorsa (kişi yatalak hasta ise), kişinin özgürlükten yoksun olduğunu da söyleyemeyiz; sadece hareket yeteneğinden yoksundur denilebilir.

Özgür olmak nedir? Gücü ve zekâsıyla, yapmaya muktedir olduğu şeylerde, istediğini yapması engellenmemiş olan birisi de özgür insan anlamına gelir. Özgürce konuşmak demek “kişi yasalar ile konuşmaya zorlanmıyor” demektir. Özgür iraden de kişinin özgürlüğü anlaşılır. Yani kişi, yapmak istediğini yaparken bir engelle karşılaşmaz. Özgürce konuştuğumuzda, sesin veya konuşmanın özgürlüğü değil, başka bir biçimde konuşmaya, hiçbir yasanın zorlamadığı kişinin özgürlüğü söz konusudur. Özgür irade sözünden de, iradenin, isteğin veya eğilimin özgürlüğü değil, kişinin özgürlüğü anlaşılır. Yani kişi, yapmak istediği bir şeyi yaparken, bir engelle karşılaşmıyor ise, özgür iradesi vardır anlamına gelir. Geminin batacağı korkusuyla bir kimse mallarını denize attığında, bunu isteyerek yapmaktadır. İsterse yapmayabilir. Dolayısıyla bu, özgür olan kişinin eylemidir. İnsan bazen borcunu hapis korkusu yüzünden öder. Hiç kimse onu borcunu ödememekten alıkoymadığı için, bu da özgür bir insanın işidir. İşte bu şekilde, insanların devlet içinde yaptıkları bütün eylemler, o kişilerin yapmama özgürlüğüne sahip oldukları, fakat yasa korkusuyla yaptıkları eylemlerdir.

Özgürlük ve zorunluluk tutarlıdır. Su, sadece kanaldan aşağıya doğru akma özgürlüğüne değil; aynı zamanda zorunluluğuna da sahiptir. İnsanların isteyerek yaptıkları eylemler de, iradelerinden kaynaklandığı için, özgürlükten kaynaklandıkları gibi, insan iradesinin her eylemi ve insanın her arzusu ve eğilimi aynı zamanda zorunluluktan kaynaklanır.

İnsanlar, toplum yasaları denilen, yapay zincirler yaratmışlardır. Yasalarca müsaade edilen bütün eylemlerde, insanlar, kendileri için en yararlı olacak şekilde, kendi akıllarının önereceği şeyleri yapmak özgürlüğüne sahiptirler. Bir uyruğun özgürlüğü, egemenin yasaklamadığı şeylerdir: Alım-satım yapmak, başka anlaşmalar yapmak, başka anlaşmalar yapmak, evini, gıdasını, mesleğini seçebilmesi, çocuklarını istediği şekilde yetiştirmesi vs.

⁷⁵ Zarakolu, s. 10.

⁷⁶ Tuck, s. 164 ve 166-167.

⁷⁷ Hobbes’ta, uyrukların özgürlükleri konusunda bkz., Hobbes, Leviathan, s. 161-169.

gibi. Eski Yunan'da ve Roma'da anlatılan özgürlük, tek tek insanların özgürlüğü değildir; devletlerin özgürlüğüdür.

Uyruklar, kendilerine yasal olarak saldıranlara karşı bile kendi varlıklarını savunma özgürlüğüne sahiptirler. Uyruklar, kendilerine zarar vermeye zorlanamazlar. Uyruklar, savaşmaya zorlanamazlar; gönüllü olmak hariç! Bir asker olarak düşmanla savaşması emredilen kişi varsa ve bu düşmanla savaşmayı reddederse, egemen, onu ölümle cezalandırabilir. Fakat bazen adalete uygun olarak emre uymayı reddedebilir: Kendisi yerine başkasını askere gönderirse. Ancak, bu durumda, devlete hizmetten kaçmıyor demektir. Korktuğu için savaştan kaçanlar da olabilir.

Kişi kendi canını koruyabilir, meşru müdafaa hakkı vardır. Egemenin kural koymadığı durumlarda uyruk, yapmak veya yapmamak özgürlüğüne sahiptir. Uyrukların devlete olan ödevi, devlet onları korudukça devam eder. Kral, yönetimi bırakırsa, uyruklar mutlak doğal özgürlüğe geri dönerler.

3.1. Direnme Hakkı ya da "Devleti 'Yaşamı Korumaya' Zorlamak"

Egemene itaat etme ödevinin sınırını "güvenlik" ile çizmiş olan Hobbes, güvenliğin sağlanamadığı yerde, devlete itaatın beklenmesinin boş olduğunu⁷⁸ vurgular. İnsanın kendi yaşamını koruma hakkının hiçbir şekilde devredilemeyecek bir hak olduğunu; aksi halde sosyal sözleşmenin bütün anlamını kaybedeceğini ifade eden Hobbes⁷⁹, herkesin, şartlar ne olursa olsun, yaşamını korumak için "direnme hakkının" ya da "itaatsizlik özgürlüğünün" olduğunu altını çizer.

"Bireyin yaşamının korunması" (yani bireyin kendi yaşamını kendisinin koruması) devredilmesi olanaksız olan bir haktır; o kadar ki, egemene bile devredilemez. Böylece, VAZGEÇİLMEZ HAK kavramını Leviathan'da ortaya atan Hobbes⁸⁰, bu yönüyle de insan hakları tarihindeki yerini almıştır.

Bütün haklar "devredilebilir" özellikte değildir. Bir insan, haklarını devrederken, buna karşılık kendisine de başka bir hakkın devredilmesini bekler ya da bu hak devrinden kendisine bir yarar sağlamayı umar. Çünkü bu bir iradi eylemdir ve herkesin iradi eylemlerinin amacı kendisine bir fayda sağlamaktır. Hobbes'a göre "devredilebilir" nitelikte olmayan haklar da vardır:

İlkin, insan, canını almak için kendisine cebren saldıranlara karşı direnme hakkını bırakamaz. Çünkü bu hakkı bırakmak, ona bir fayda sağlamaz. İkinci olarak, yaralanmak; üçüncü olarak, zincire vurulmak ve nihayet dördüncü olarak da hapis edilmek devredilemeyen haklardandır. Hakkın devrinin amacı⁸¹, insanın can güvenliğini sağlamaktan başka bir şey değildir.

⁷⁸ Akal, s. 109-110; Zarakolu, s. 327; Göze, 342-343; Güriz, 2009, s. 184-185; Gemalmaz, s. 209.

⁷⁹ Akal, s. 110; Gemalmaz, s. 209; Tuck, s. 113 ve 128; Ağaoğulları ve Köker, s. 243-244; Tannenbaum ve Schultz, s. 250 ve 255.

⁸⁰ Akal, s. 110; Gemalmaz, s. 209.

⁸¹ Hobbes, Leviathan, s. 106.

3.2. Temsil Kavramı ya da “Egemenlik Temsilciye Aittir”

Hobbes'ta, insan kalabalıklarını birleştiren ve onları temsil eden yapay insan, “egemen” adını almaktadır⁸². Bir kişi tarafından temsil edildikleri için “BİR” haline gelen bireyler, temsille birlikte, kendilerini temsilcinin içinden yeniden yaratırlar ve temsilci tarafından “doğal insandan yurttaşa” dönüştürülürler⁸³. Temsilci ise, yetkilendirilmiş olduğundan, sözlerinin ve eylemlerinin kaynağı olduğu varsayılan yurttaşlar üzerinde tam bir otoriteye sahip olur. Egemeni, temsilci olarak yetkilendirme işlemi sürekli bir eylem olduğu için, devlet de varlığını sürdürür. Temsilci tek insan olduğu zaman devlet monarşi; toplumun tümü olduğu zaman devlet demokrasi; toplumun bir bölümü olduğu zaman ise devlet aristokrasidir.

Liberalizmi anımsatan temsil düşüncesiyle Hobbes, liberalizmin bir kurucu kategorisini yaratmakta ve temsille, çağdaş demokrasi düşüncesini gündeme getiren ilk düşünür olmaktadır⁸⁴. Sistematik bir devlet teorisi içinde nihai yerini almış olan Hobbes'taki temsil düşüncesiyle, siyasal iktidarı kullananlar, Tanrının değil; toplumun temsilcisi olarak sunulmaktadır.

3.3. Tanrı ve Din ya da “Tanrı Vardır Fakat Egemen Olan Monarktır”

Hobbes'a göre, Tanrının doğasını kavramak için insanın gücü, iradesi yetersizdir; bu yüzden de felsefede Tanrının yeri olmamalıdır⁸⁵. Şayet Tanrı kendisini göstermeyi arzu ederse, insanlar O'nu ancak o zaman bilebilirler. Hemen hatırlatalım ki bu kurgu, standart Yahudi-Hıristiyan düşüncesidir⁸⁶. Tanrı, ruh ve meleklerin felsefenin dışında olması gerektiğini düşünen Hobbes, böylece felsefe ile teoloji arasına çizgi çekmektedir⁸⁷. Aslında Hobbes, “ateist” olduğu için böyle düşünmüyor. Kısaca ifade ettiğimizde, Hobbes'un, esasında, tek derdi vardır: “İktidarı krala vermek”. Hobbes, kilisenin felsefe yapmasına karşı çıkmaktadır; çünkü felsefe yapınca, kilise, “iktidar bana aittir” demektedir. Yaratana tapınmanın psikolojik bir ihtiyaç olduğunu belirten Hobbes⁸⁸, “evrenin yaratıcısının” büyük bir gücünün olduğuna da inanmaktadır.

Tanrı'nın var olduğunu; “sadece madde vardır ve sadece cisimler maddedir, o halde Tanrı da maddedir ve vardır” şeklinde bir kurgu ile izah eden Hobbes, “Tanrı cisim değildir” diyenlerin ise Tanrının yok olduğunu söylediklerini iddia etmektedir. Kitabı Mukaddes'e göre de Tanrının cisim olarak kabul edildiğini belirten Hobbes, “Yaratılış” bölümünde, Tanrının ruhunun sular üzerinde hareket ettiğinin⁸⁹ yazıldığını hatırlatmaktadır.

⁸² Zarakolu, s. 231-235.

⁸³ Bu konuda bkz., Ağaoğulları ve Köker, s. 202-206.

⁸⁴ Akal, s. 105 ve 115-116.

⁸⁵ Tuck, s. 131.

⁸⁶ Martinich, s. 158.

⁸⁷ Ağaoğulları, s. 431.

⁸⁸ Tuck, s. 132-133.

⁸⁹ Martinich, s. 162-163.

Yeri gelmişken hatırlatalım: Hobbes'un "ateist" olduğunu iddia edenlerin ve onu eleştirenlerin çoğu da, Hobbes'un, bahsi geçen "cismani Tanrı" iddiasını kanıt olarak kullanmaktadırlar. Ecelinin geldiğini düşündüğünde, yanına iki Anglikan papazı çağırılmış olan⁹⁰ Hobbes, aslında ateist değildir; bunu kendisi de zaten, "ateizm günahtır" diye dillendirmiştir⁹¹. Ateist olmadığını⁹² açıkça belirten⁹³ Hobbes, Kitabı Mukaddes'e ise "derinden" bağlıdır.

Tanrının ve tüm ruhların cisim olduğunu⁹⁴ düşünen Hobbes, anılan bu cismanilik konusu yüzünden de Anglikan İngilizler ve Katolik Fransızlar tarafından ateist olarak damgalanmıştır⁹⁵. Felsefenin konusunun "maddi varlığı olan şeyler" olduğunu düşünen Hobbes'un⁹⁶ bu özelliği, O'nu pozitivizmin müjdecilerinden birisi yapmaktadır.

Dini görüşleri bakımından fazlasıyla muhafazakâr olan Hobbes, reformist Hıristiyanlığı anımsatan bir Kalvenisttir⁹⁷. Hobbes'un yaşam tarzındaki her şey, Anglikan Kilisesinin sadık bir mensubu olduğunu gösteriyor⁹⁸. Kitabı Mukaddes'in insan ürünü olduğunu düşünen⁹⁹, Kitabı Mukaddes'i yanından hiç ayırmayan¹⁰⁰ Hobbes¹⁰¹, imanını mucizeler ile değil, yine Kitabı Mukaddes ile temellendirmiş olan gerçek bir protestandır.

Kitabı Mukaddes'te yazılanların kabulü imana dayanır, bunların delilleri olmaz diyen¹⁰²; meleklerin, ruhların, peygamberlerin, vahiylerin ve mucizelerin var olduğuna inanan¹⁰³, Yeni Ahid'i, Eski Ahit'ten üstün tutan ve Ademin kralı Tanrıdır, yani Adem Tanrının yasasına tabidir şeklinde görüş beyan eden Hobbes'un "deist" olduğu rahatlıkla iddia¹⁰⁴ edilebilecektir.

Konu ile ilgisi bağlamında eklenmesi gereken bir bilgi de şudur: Hobbes, doğru dine giden yolun vahiyden geçtiğini, tek "doğru vahiy" olduğunu, tek doğru vahyin ise Musa'dan İsa'ya gelen vahiy olduğunu¹⁰⁵, Tanrının, Musa ve İsa ile doğrudan konuştuğu için, anılan bu iki ismin en imtiyazlı peygamberler olduklarını¹⁰⁶, Hıristiyanlığın esasının Kitabı Mukaddes kaynaklı olan tek Mesih yani Hz. İsa olduğunu¹⁰⁷ belirtmekten de geri durmaz. Hobbes'a

⁹⁰ Martinich, s. 151.

⁹¹ Tuck, s. 132-133.

⁹² Martinich, s. 357-358 ve 408.

⁹³ Martinich, s. 408; Ağaoğulları, s. 455; Gemalmaz, s. 210.

⁹⁴ Tuck, s. 140; Martinich, s. 162.

⁹⁵ Zarakolu, s. 63-65.

⁹⁶ Güriz, 2009, s. 179.

⁹⁷ Martinich, s. 157-158.

⁹⁸ Martinich, s. VIII.

⁹⁹ Ağaoğulları, s. 454.

¹⁰⁰ Güriz, 1955, s. 299-301.

¹⁰¹ Martinich, s. 38.

¹⁰² Tuck, s. 139.

¹⁰³ Martinich, s. 164-165 ve 280-281.

¹⁰⁴ Tuck, s. 134 ve 154.

¹⁰⁵ Martinich, s. 274.

¹⁰⁶ Martinich, s. 274-277.

¹⁰⁷ Tuck, s. 140; Martinich, s. 126; Ağaoğulları ve Köker, s. 231.

göre¹⁰⁸ İsa, krala itaat etmeyi öğretmekle ve bütün insanlara “Musa’nın tahtında oturanlara itaat edin” diye seslenmektedir.

Leviathan’ı yazmadan önce “Kitabı Mukaddes’in yorumlanması yetkisi kiliseye aittir” şeklinde düşünen Hobbes, Leviathan ile birlikte görüş değiştirir ve Kitabı Mukaddes’in yorumlanması yetkisi devlete/egemene aittir der¹⁰⁹. Kitabı Mukaddes’in yorumunu Anglikan Kilisesi değil, devlet/egemen yapar¹¹⁰ yani devlet/egemen kilisenin de başıdır diye açıklama yapan Hobbes, din de devlete/egemene tabi olmalıdır düşüncesine¹¹¹ savrulur. “Doğru tapınma biçimini devlet belirler” şeklindeki¹¹² bu bakış açısı da, Katolikliği reddeden ve Anglikanizmi savunan bir düşüncedir¹¹³. İman ile aklın bağdaştırılabilir olduğunu da belirten¹¹⁴ Hobbes, dünyayı ve insanı açıklamada aklı ilke, devinimi ise araç olarak ele almaktadır¹¹⁵. Kutsal Kitaba materyalist bir yorum getiren Hobbes, siyasal düşünceyi materyalist bir temele dayandırıyor¹¹⁶ ve materyalist bir Hıristiyanlık üretiyor¹¹⁷. Felsefeyi, metafizikten ve dinden ayırır¹¹⁸ Hobbes¹¹⁹, mekanik, materyalist-maddeci bir sistem geliştirmektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İngiltere iç savaş içinde olduğundan güçlü ve tek iktidar tezini savunmuş olan Hobbes, siyasal iktidarın, kral ile parlamento arasında bölüştürülmesine karşı çıkmaktadır. İktidarın tek elde (fakat mutlaka kralda) toplanmasını, dinin (kilisenin) bile devlete (krala) tabi olmasını, yetkilerin sadece monarkta somutlaşması gerektiğini ileri süren Hobbes, parlamento ile kral arasındaki çatışmada kralın vergi alabileceğini belirterek, açıkça monarşiden yana bir tutum takınmıştır.

Vergide eşitlik ilkesi, tüketim üzerinden vergi alınması gerektiği, ticaret özgürlüğü ve dolaşım özgürlüğünün önemini vurgulayan Hobbes, böylece, burjuvazi ile aynı tarafta olduğunu da belli eder. Hobbes’un devlet modelinde tek iktidar odağı vardır ki, orası da, dünyevi iktidar anlamına gelen kralın iktidarındır. Dini otoriteye devlet yönetiminde yer vermeyen Hobbes, bu yönüyle modern laik devletin resmini çizen ilk düşünürdür. Uyrukların özgürlükleri bağlamında “yasaklanmayan serbesttir” ilkesinin önemli olduğunun altını çir-

¹⁰⁸ Martinich, s. 282.

¹⁰⁹ Tuck, s. 142-143; Martinich, s. 246.

¹¹⁰ Ağaoğulları, s. 454; Akal, s. 123; Akad-Dinçkol ve Bulut, s.106; Hampsher-Monk, s. 18; Zarakolu, s. 308-309; Ağaoğulları ve Köker, s. 229-230; Sarıca, s. 64.

¹¹¹ Ağaoğulları, s. 454; Göze, s. 144; Şenel, s. 329; Akın, s. 103; Sarıca, s. 64; Güriz, 2009, s. 182; Okandan, s. 543; Touchard, s. 345.

¹¹² Tuck, s. 132-133.

¹¹³ Sarıca, s. 64.

¹¹⁴ Martinich, s. 123.

¹¹⁵ Ağaoğulları ve Köker, s. 161.

¹¹⁶ Tuck, s. 140; Ağaoğulları, s. 427, 431 ve 455.

¹¹⁷ Tuck, s. 150; Şenel, s. 317.

¹¹⁸ Ağaoğulları ve Köker, s. 162.

¹¹⁹ Ağaoğulları ve Köker, s. 161; Tannenbaum ve Schultz, s. 241.

zen Hobbes, bu yönüyle, liberal felsefeyi anımsatmaktadır. Hobbes'ta, erken dönem, sosyal devletin tanımını da gözlemleyebiliyoruz.

Hobbes, ateist değildir. Tanrı, melekler ve ruhlar vardır ve maddedirler (cisimdirler) diyen Hobbes, Kitabı Mukaddes'i yanından ayırmayan, Kitabı Mukaddes'e derinden bağlı olan inançlı bir filozoftur. Sadece, iktidarı krala vermek ve kiliseyi siyasal iktidar zemininden dışlamak isteyen Hobbes'a göre, Hz. İsa bile krala itaat edilmesi gerektiğini öğütleyen bir peygamberdir. Tanrının madde (cisim) olduğunu düşünmesi ve söylemesi de, Hobbes'u pozitivist-materyalist-maddecî yapmaktadır. Sömürgeciliği ve sansürü açıkça savunan Hobbes, ölüm cezasını, bir ceza tipi olarak işkenceyi, sürgün yasağını ve köleliği benimsemekte; erkeklerin, kadınların efendisi olduğunu dillendirmektedir.

Direnme hakkını benimseyen Hobbes'a göre, herkes yaşamını korumak için itaatsizlik özgürlüğüne sahiptir. Hobbes'un belirttiği anlamda direnme hakkı, devredilemeyen (vazgeçilemeyen) bir haktır. Şayet devlet, bireyin güvenliğini sağlayamıyorsa, kişilerin yaşamını koruyamıyorsa, direnme hakkı doğar. Yani bireyler, her durumda, devlete itaat etmek zorunda değildirler. İnsan hakları teorisi bağlamında baktığımızda Hobbes, "vazgeçilmez hak" kavramını dillendiren ilk düşünür olur; bu yönüyle de insan hakları teorisindeki yerini alır.

Hobbes'ta egemen, insan kalabalıklarını birleştirir ve bu insan kalabalıklarını temsil eder. Bu yönüyle Hobbes'un egemeni de, yapay bir insandır. Fakat egemenin bir başka işlevi de sosyal mühendislik olur. Çünkü Hobbes'un egemeni yani devlet, doğal insanı yurttaşla dönüştürerek, devlete bağlı ve bağımlı kılar. Devlet, "yetkili temsilci" olduğu için, yurttaşların bütün hayatına total olarak karışabilir. Hobbes'un temsilcisi, unutmayalım, Tanrının temsilcisi değildir; toplumun (insanın) temsilcisidir. Zaten toplumu BİR yapan da, siyasal iktidardan Tanrının dışlanması; tek iktidar odağının birey kaynaklı olmasıdır. Hobbes'un temsil kavramı, liberalizmi anımsatmaktadır.

İleri sürdüğü tezleriyle, burjuvazi yanlısı olarak nitelendirilebilecek bir düşünür olan Hobbes, devletin yönetiminde Tanrı ile olan bağı tamamen kesen, kelimenin tam manasıyla modern devleti ilk kez düşünebilmiş ve ifade edebilmiş bir filozoftur.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (Ed.) (2011). *Sokratesten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. & Köker L. (2000). *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Akad, M, Dinçkol B. V. & Bulut N. (2014). *Genel Kamu Hukuku*, İstanbul: Der Yayınları.
- Akal, C. B. (1995). *Sivil Toplumun Tanrısı*, İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Akın, İ. F. (1987). *Kamu Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Alatlı, A. (2010). *Batı'ya Yön Veren Metinler – II*, Çeviri: Kapadokya MYO Çeviri ve Redaksiyon Heyeti, İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Kapadokya MYO Yayını.
- Arnhart, L. (2008). *Siyasi Düşünce Tarihi, Plato'dan Rawls'a*, Çeviren: Ahmet Kemal Bayram, Ankara: Adres Yayınları.
- Gemalmaz, M. S. (2015). *Devlet Birey ve Özgürlük*, İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Göze, A. (2000). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Güriz, A. (1955). Hobbess, Şahsiyeti ve Siyasal Fikirleri, *AÜHFD*, 12(1-2), 298-315.
- (2009). *Hukuk Felsefesi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hampsher-Monk, I. (2004). *Modern Siyasal Düşünce Tarihi*, yayına Hazırlayan: Necla Arat, İstanbul: Say Yayınları.
- Hobbess, T. (2016). *Leviathan Veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, Çeviren: Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İşıқтаç, Y. (2006). *Hukuk Felsefesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Martınich, A. P. (2013). *Thomas Hobbess*, Çeviren: Akın Terzi, Türkiye İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Okandan, R. G. (1968). *Umumi Amme Hukuku*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Sarıca, M. (1993). *100 Soruda Siyasal Düşünce Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Şenel, A. (1996). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Russell, B. (2001). *Batı Felsefesi Tarihi*, Çeviren: Erol Esen Çay, İzmir: İlya Yayınevi.
- Tannenbaum, D. & Schultz D. (2007). *Siyasi Düşünce Tarihi, Filozoflar ve Fikirleri*, Çeviren: Fatih Demirci, Ankara: Adres Yayınları.
- Touchard, J. (2015). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Çeviren: İsmail Yerguz, İstanbul: Isık Yayınları.
- Tuck, R. (2015). *Hobbess*, Çeviren: Nursu Örges, Ankara: Dost Kitabevi.
- Tunçay, M. (2005). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zabunoğlu, Y. K. (1957). Thomas Hobbess, Hayatı, Eserleri ve Hukuki Fikirleri, *AÜHFD*, 14(1-2), 277-297.
- Zarakolu, C. D. (2013). *Thomas Hobbess'un Siyaset Felsefesi*, İstanbul: Belge Yayınları.